

1. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ СЛІВ (ЗІ СПОЛУЧНИМ ГОЛОСНИМ ТА БЕЗ НЬОГО)

Складні слова зі сполучними звуками *о, е (є)*

Коли перша частина складного слова – прикметник, то сполучним звуком виступає **о**: *важкоатлет, гірничопроми-словий, чорногуз, яснозорий*; якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед **о** пишемо **ь**: *верхньодніпровський, давньоруський, середньовіччя, синьоокий*.

Примітка. З цими словами не слід змішувати складних слів, першою частиною яких є прислівник вищого ступеня порівняння на **е**: *вищезгаданий, нижчепідписаний*.

Коли перша частина складного слова – іменник або займенник, то сполучним звуком буває:

а) після твердого приголосного, зокрема після шиплячого, звук **о**: *атомохід, грушоподібний, дощомір, самовчитель, але кожум'яка, овочесховище, очевидний*;

б) після м'якого приголосного (неподовженого), який закінчує основу іменника, пишемо **е**: *бурелом, землетрус, працездатний, яйцеподібний, але конов'язь, коногін, костогриз, костоправ, свинопас, свиноматка*;

в) після **й**, який закінчує основу іменника м'якої групи, або м'якого подовженого приголосного першої частини пишемо **є**: *боєдатність, краєзнавство; життєздатний, життєпис, насіннесушарка*.

Складні слова без сполучного звука

Складні слова можна утворювати без сполучного звука – шляхом безпосереднього приєднання основи до основи. При цьому перша основа може закінчуватися:

а) на голосний звук: *всюдихід, кількарязовий, радіокомітет; одnodенний, двоярусний, триніжок, чотирикутник; двадцятирічний, п'ятикутний, семимильний*;

б) на приголосний звук: *Бориспіль, Вишгород, Миргород, Новгород, Ужгород; диккур'єр, літредактор, медінститут*.

Складні слова пишемо разом і через дефіс. Разом пишемо:

а) усі складноскорочені слова й похідні від них: *Нацбанк, Міносвіти, міськрада, профспілка, соцстрах; профспілковий, соцстрахівський*. Сюди належать і всі складні слова, першою частиною яких виступають компоненти: *авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото-* й под.;

б) складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник (коли він не позначений цифрою): *двобічний, сімдесятиріччя, трикутник, тривідсотковий, чотиримісячний, двоосьовий, чотириахтний*.

Через дефіс пишемо:

а) складні слова, утворені повторенням того самого слова: *писав-писав, робив-робив, ходив-ходив, білий-білий, легенький-легенький, багато-багато, синьо-синьо, тихо-тихо*;

б) складні слова – поєднання синонімів: *гидко-бридко, зроду-віку, тишком-нишком, часто-густо*; антонімів: *більш-менш, видимо-невидимо*; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *батько-мати* (батьки), *хліб-сіль* (їжа); спільнокореневих слів різної будови: *великий-пре-великий, з давніх-давен, з діда-прадіда, мало-помалу, повік-віки, радий-радісінський, сила-силенна, тихий-тихесенький*.

Примітка. Два слова, одне з яких має форму називного, а друге – орудного відмінка, пишемо окремо; *кінець кінцем, одним одна, честь честю, чин чином*. Так само займенника та іменника того ж кореня: *сама самотою*;

в) сполучення слів на позначення приблизності: *день-другий, година-дві, не сьогодні-завтра, три-чотири*.

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У таких випадках між ними ставимо тире: *3-4 (дні), учні 8-10 класів*;

г) складні вигуки та звуконаслідування: *гей-гей, гей-гей-гей, ого-го, бом-бом, бом-бом-бом*;

г) протяжні звуки в словах: *По-о-лку, стій! По-о-дай, а то во-о-ни наморились уже й та-а-к біля мене* (А. Тесленко);

д) літерні абрєвіатури з належними до них цифрами: *Ту-154, ЗШ-111, АН-24*;

е) літерні найменування паралельних класів у школах, різних будинків з однаковими номерами на тій самій вулиці: *7-А, 10-Б; вул. Зодчих, буд. 26-А*;

є) терміни, у складі яких є літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний*;

ж) літерні скорочення складних слів: *с.-г.* – сільськогосподарський, *с.-д.* – соціал-демократ, соціал-демократичний, *ст.-сл.* – старослов'янський. Але скорочення, утворені від словосполук, пишемо окремо: *с. г.* – сільське господарство.

2. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ.

ПРАВОПИС ПРИКЛАДОК

Разом пишуться:

а) складні іменники, утворені шляхом поєднання за допомогою сполучного звука двох або кількох основ, одна з яких – дієслівного походження: *вертоліт, лісослав, самохід, силосонавантажувач, тепловоз*;

б) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного звука: *білокрівці, чорногуз, чорнозем*;

в) складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *верболіз, лісостеп, носоріг, трудодень, шлакоблок*; але *людино-день*; сюди ж належать іменники, першою частиною яких є незмінний іменник іншомовного походження (тут роль сполучного звука виконує останній голосний першого іменника: *автострада, велотрек, радіокомітет*);

г) складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: *горицвіт, зірвиголова, перекотиполе, пройдисвіт; Непийливо, Перебийніс, Убийвовк* (прізвища);

г) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівника *сто* – називного) та іменника: *дванадцятитонка, сторіччя, стоп'ятдесятиріччя, шестиденка*.

Примітка. У складних словах із числівником, який означає число двозначне, тризначне та інші, числівник звичайно пишеться цифрами й приєднується до другої частини слова за допомогою дефіса: *750-річчя, 16-поверховий*;

д) складні іменники з першою частиною пів-, напів-, полу-: *піваркуша, півгодини, півдюжини, півкарбованця, півколо, півмісяць, півогірка, пів'яблука; напівавтомат, напівсон; полукіпок, полумисок*.

Примітка. Перед іменниками – власними іменами пів- пишеться через дефіс: *пів-Європи, пів-Києва*;

е) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогурток, світловолодікування, термодіродинаміка*.

Через дефіс пишуться:

1) складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, незалежно від того, чи в даному слові відмінюються обидва іменники, чи тільки другий.

До слів з обома відмінюваними частинами належать:

а) іменники, що означають протилежні за змістом поняття: *купівля-продаж, розтяг-стиск*;

б) іменники, що означають спеціальність, професію: *магнітолог-астроном, лікар-еколог*;

в) іменники на позначення казкових персонажів: *Зайчик-Побігайчик, Лисичка-Сестричка*.

До слів із другою відмінюваною частиною належать:

а) іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: *блок-система, буй-тур, дизель-мотор, жар-птиця, козир-дівка, крекінг-процес, Свят-вечір, стоп-кран;*

б) іменники, що означають державні посади, військові, наукові звання: *генерал-губернатор, генерал-лейтенант, контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-кореспондент, штабс-капітан;*

в) іменники, що означають складні одиниці виміру: *кіловат-година, людино-день, тонно-кілометр;*

2) складні іменники з першою складовою частиною віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, міні-, обер-: *віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-спідниця, міді-мода, міні-футбол, обер-майстер;*

3) іншомовні назви проміжних сторін світу: *норд-вест, норд-ост;*

4) субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *брат-і-сестра, люби-мене, розрив-трава, чар-зілля;*

5) скорочені іменники, в яких наводиться початок і кінець слова: *б-ка – бібліотека, вид-во – видавництво, д-р – доктор, ін-т – інститут, л-ра – література, т-во – товариство, ф-ка – фабрика;*

б) перша частина складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), коли далі йде слово з такою ж другою частиною: *кулько- й роликопідшипники, радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанції.*

Прикладки можуть писатися окремо й через дефіс, що залежить від семантики поєднаних складників.

1. Якщо прикладкою виступає видова назва, то дефіс між означуваним іменником і прикладкою не ставиться: *місто Київ, ріка Москва, трава звіробій.*

Якщо ж у ролі прикладки виступає родова назва, то між означуваним іменником і прикладкою ставиться дефіс: *звіробій-трава, Москва-ріка, Сапун-гора.*

2. Якщо узгоджуваний іменник, що має атрибутивне (означальне) значення, виступає в ролі прикладки в постпозиції, він приєднується до пояснюваного іменника дефісом: *вовк-жаднюга, дівчина-красуня, хлопець-богатир*.

Якщо такий іменник виступає в препозиції до означуваного іменника, то він пишеться окремо: *богатир хлопець, жаднюга вовк, красуня дівчина*.

3. Якщо пояснюваний іменник і прикладка можуть мінятися місцями (причому атрибутивну роль виконує іменник у постпозиції), між ними завжди ставиться дефіс: *дівчина-грузинка й грузинка-дівчина, учитель-фізик і фізик-учитель, художник-пейзажист і пейзажист-художник*.

4. Якщо прикладка входить до складу терміна, вона втрачає атрибутивне значення, перетворюючи словосполучення на складний іменник без сполучного звука. Такі іменники пишуться через дефіс: *гриб-паразит, жук-коройд, заєць-русак, льон-довгунець*.

3. СКЛАДНІ ЧИСЛІВНИКИ ТА ЗАЙМЕННИКИ

Разом пишуться:

а) складні кількісні числівники: *одинадцять, п'ятдесят, триста (трьохсот, трьомстам)*;

б) складні порядкові числівники й схожі з ними прикметники, останнім компонентом яких є *-сотий, -тисячний, -мільйонний*: *дев'ятисотий, п'ятнадцятий, п'ятсоттридцятитисячний, шістдесятий, шістдесяти-п'яти-мільйонний; багатотисячний, кількамільйонний*.

Примітка. Складені кількісні та порядкові числівники пишуться окремо: *тисяча п'ятсот тридцять вісім, тисяча дев'ятсот вісімдесят восьмий*.

Примітка. Порядкові числівники, до складу яких входять слова з *половиною* й под., теж пишуться окремо: *три з половиною тисячний загін*.

Через дефіс пишуться:

а) порядкові числівники, написані цифрами й літерами: *7-й, 10-ї, 11-го, 35-мільйонний, 3-тисячний, 4^{1/2}-тисячний*;

б) складні займенники з компонентами *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-* й под.: *будь-котрий, будь-хто, будь-чий, будь-що, будь-який; котрий-будь, хто-будь, чий-будь, що-будь, який-будь; котрий-небудь, хто-небудь, чий-небудь, що-небудь, який-небудь; казна-що, хтозна-який*; але: *будь у кого, будь на чому, казна з ким, казна при кому* (бо в середині таких слів з'являється прийменник).

4. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Разом пишуться:

а) складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *лісостеповий (лісостеп), водопровідний (водопровід), теплообмінний (теплообмін) та ін.*;

б) складні прикметники, утворені від сполучення іменника та залежного від нього прикметника: *сільськогосподарський (сільське господарство), народнопоетичний (народна поезія), західноєвропейський (Західна Європа), східнослов'янський (східні слов'яни), північноукраїнський (північна Україна), мовностилістичний (мовний стиль) та ін.*;

в) складні прикметники, утворені від сполучення дієслова та залежного від нього іменника: *волелюбний (любити волю), деревообробний (обробляти дерево), водоочисний (очищати воду), вагонобудівний (будувати вагони) та ін.*;

г) складні прикметники з першою числівниковою частиною: *чотирирічний, дводенний, семимісячний* та ін.

Примітка. Якщо числівник означає число двозначне, тризначне та ін., то він звичайно пишеться цифрами і приєднується до другої основи за допомогою дефіса: *18-поверховий* та ін.;

г) складні прикметники з першою прислівниковою частиною: *важкохворий, висококалорійний, далекоглядний, загальнонауковий, свіжозрубаний, вищезазначений* та ін.

Примітка. Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і з наступним прикметником пишуться окремо: *суспільно корисний, суспільно необхідний, суспільно небезпечний, соціально активний, соціально небезпечний, соціально незахищений, діаметрально протилежний, прямо протилежний, прямо пропорційний, послідовно миролюбний, науково аргументований* та ін.

Через дефіс пишуться:

а) складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *віце-президентський (віце-президент), екс-чемпіонський (екс-чемпіон)* та ін.;

б) складні прикметники, утворені від двох прикметників, які позначають не підпорядковані одне одному поняття (між базовими прикметниками можна вставити сполучник і): *навчально-виховний (навчальний і виховний), науково-технічний (науковий і технічний), постачально-збутовий (постачальний і збутовий), мовно-літературний (мовний і літературний), матеріально-технічний (матеріальний і технічний), білорусько-український (білоруський і український)* та ін., але *глухонімиий (глухий і німиий), хитромудрий (хитрий і мудрий), зловорожсий (злий і ворожсий)*.

Примітка. Варто запам'ятати узвичаєні написання через дефіс: *всесвітньо-історичний, державно-монополістичний, народно-визвольний, масово-політичний, партійно-політичний, науково-дослідний, науково-фантастичний, суспільно-історичний, суспільно-економічний, соціально-економічний, соціально-психологічний, соціально-побутовий, контрольовувальний;*

в) складні прикметники, перша частина яких закінчується на **-ико, -іко**: *історико-культурний, політико-економічний* та ін.;

г) складні прикметники з першою частиною **військово-, воєнно-**: *воєнно-стратегічний, військово-морський, військово-спортивний* та ін., але *військовозобов'язаний, військовополонений*;

г) складні прикметники, що називають поєднання чи відтінки кольорів, смаків: *жовто-зелений, чорно-білий, темно-синій, ясно-золотистий, терпкувато-солодкий, гіркувато-кислий* та ін., але *жовтогарячий, червоногарячий*;

д) назви проміжних сторін світу: *південно-західний, північно-східний* та ін..

5. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИСЛІВНИКІВ

Прислівники, утворені від підрядних словосполучень, пишуться разом: *в різні боки – врізнобіч, обома руками – обіруч, на швидку руку – нашвидкуруч, на самий перед – насамперед, має бути – мабуть, не сам хотів – несамохотів, мимо ходити – мимохідь, в один час – водночас; натщесерце, споконвіку, чимскоріш, чимдуж, чимдалі, чимраз, якраз. Але в прислівникових сполученнях у сто крат (хоч стократ), тим часом (хоч сполучник тимчасом як), все одно, все рівно всі частини пишуться окремо.*

Складні прислівники, утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних незмінних слів, пишуться через дефіс: *ген-ген, ледве-ледве, вранці-рано, давним-давно, повік-віків, зроду-віку, врешті-решт, тишком-тишком, геть-чисто, більш-менш, сам-один, видимо-невидимо. Через два дефіси пишуться прислівники пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на- всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, як-не-як, де-не-де, коли-не-коли. Перша частина пишеться окремо, а дві наступні – через дефіс у прислівниках не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен (але з усіх усюд).*

Прислівникові сполучення, утворені повторенням того самого змінюваного слова в різних відмінках, пишуться окремо: *кінець кінцем* (Н. в. + О. в.), *один одинцем, одним одно, раз у раз* (Н. в. + З. в.), *день у день, рік у*

рік, раз у раз, сам на сам, час від часу, один в один, з дня на день, з ранку до вечора, з роду в рід, з кінця в кінець.

6. ПРАВИЛА НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ (ПРИЙМЕН-НИКІВ, СПОЛУЧНИКІВ, ЧАСТОК)

Прийменники

Складні прийменники звичайно пишуться разом: *понад*, (по + над), *понад*, *поза*, *поміж*, *попри*, *посеред*, *поперед*, *побіля*, *задля*, *заради*, *довкола*, *назустріч*, *наприкінці*, *услід*, *внаслідок*.

Але складні прийменники з першою частиною з (*із*) пишуться через дефіс: *з-за*, *із-за*, *з-поза*, *з-над*, *з-понад*, *з-під*, *з-понад*, *з-поміж*, *з-проміж*, *з-серед*, *з-посеред*.

Кілька нових прийменників, утворених від повнозначних слів, пишуться двома і більше словами: *згідно з*, *залежно від*, *незважаючи на*, *під час*, *в результаті (але внаслідок)*, *в силу*, *у напрямку до*, *на шляху до*, *у зв'язку*.

Сполучники

Разом пишуться складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже*, *аніж*, *втім*, *зате*, *мовби*, *начеб*, *начебто*, *немов*, *немовби*, *немовбито*, *неначе*, *неначебто*, *ніби*, *нібито*, *ніж*, *отже*, *отож*, *притім*, *притому*, *причім*, *причому*, *проте*, *себто*, *тобто*, *цебто*, *щоб*, *якби*, *якщо*, *абощо*, *тощо*.

Примітка. Сполучники *зате*, *проте*, *щоб*, *якби*, *якщо*, які пишуться разом, треба відрізнити від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками *за*, *про* та частками *би*, *як* окремо. Так, сполучники *зате*, *проте* можна замінити одним із протиставних сполучників *а*, *але*, *однак*, тоді як прийменники *за*, *про* та вказівний займенник *те* такій заміні не піддаються. Наприклад: *Хоч не застав Івана дома, зате пройшовся*. Але: *За те оповідання його похвалили*.

Сполучник **щоб** легко відрізнити від займенника **що** з часткою **б**, оскільки на займенник **що** виразно падає наголос. Наприклад: *Сказав, **щоб** усі прийшли*; але: ***Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби, якщо** можна відрізнити від однозвучного з ними прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** за допомогою контексту, бо на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Наприклад: ***Якби** тут був мій товариш!* Але: ***Як би** краще виконати завдання!*

***Якщо** хочеш, допоможу тобі.* Але: ***Як що** трапиться, нарікай на себе.*

Окремо пишуться:

а) сполучники з частками **б, би, ж, же**: *або ж, адже ж, але ж, а як же, бо ж, коли б, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би;*

б) складені сполучники: *дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи (невважаючи) на те що, після того як, при цьому, та й, так що, тимчасом як, тому що, у міру того як, через те що* й под.

Через дефіс пишуться сполучники **отож-то, тим-то, тільки-но, тому-то**.

Частки

Частки пишуться окремо, разом і через дефіс.

Частки **би (б), же (ж), то** (вказівна), **ось, он** звичайно пишуться окремо від інших слів: *сказав би, зроби ж, адже ж, як же бути, що то за, ось як, ось коли, он куди, он який*. Разом вони пишуться лише в складі сполучників та інших часток: *авжеж* (пор. *адже ж*), *атож, аякже, таж, мовби, немовби, немовбито, неначебто*. Частки **ось** і **он** пишуться разом лише в словах *осьде* і *онде*. Але залежно від вимови їх можна писати й окремо: *ось де, он де*.

Разом пишуться частки **аби-, де-, -сь, ані-, ні-, чим-, чи-, як-, що-**: *абихто, дехто, хтось, ніхто, аніхто, аніскільки, чимало, чимдалі, чимивидше, якраз, якнайшвидше, щодня, щороку*. Але частку **що**, коли вона стоїть після слова, до якого відноситься, пишемо окремо: *тільки що, поки що, ледве що, дарма що, хіба що*.

Через дефіс пишуться частки *казна-, хтозна-, будь-, -небудь, -бо, -но, -то* (підсилювальна), *-от, -таки*: *казна-який, хтозна-де, будь-де, де-небудь, скажи-бо, слухай-но, якби-то, отакий-то, як-от, вивчив-таки*.

Але частку *таки*, коли вона стоїть перед словом, яке підсилює, пишемо окремо: *таки вивчив, таки домігся свого*. Через дефіс пишеться частка *екс-* у значенні «колишній»: *екс-чемпіон, екс-президент, екс-директор*.

Але частки, названі в попередніх двох пунктах, пишуться окремо, якщо між ними й словами, яких вони стосуються, стоїть інше слово: *абихто – аби до кого; ніщо – ні про що; щогодини – що дві години; щодень – що не день, що другий день; щодо – що ж до; казна-хто – казна з ким; будь-який – будь на якому; хтозна-хто – хтозна й хто; іди-бо – іди ж бо; якби-то – якби ж то; все-таки – все ж таки*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства імені О.О.Потебні; Інститут української мови. – К.: Наукова думка, 2012. – 288 с.
2. Громик Ю. В. Український правопис : навчальний посібник / Ю. В. Гро-мик. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 140 с.
3. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови. – К.: Освіта, 2012. – 270 с.
4. Шевелева Л. А. Український правопис у таблицях: Правила, винятки, приклади, коментарі / За ред. А. О. Свашенко. – Харків: Світ дитинства, 2000. – 104 с.